

BADIY MATNLARDA RANG RAMZLARINING IFODALANISHI VA TARJIMA MUAMMOLARI (INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Gafarova Shaxnoza Sharifovna

Samarqand davlat chet tillari instituti,

Innovatsion ta’lim texnologiyalari va

metodika kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek badiiy matnlari misolida rang ramzlarining ifodalanish qonuniyatlari hamda ularni o‘g‘irishda yuzaga keladigan tarjima muammolari lingvomadaniy va qiyosiy aspektda tadqiq etilgan. Badiiy asarlarda rang nomlarining yozuvchi individual-uslubiy niyati va milliy dunyoqarash bilan bog‘liq holda semantik transformatsiyaga uchrashi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek xalqlari madaniyatida oq, qora, qizil, ko‘k va yashil ranglarining lisoniy-estetik tabiati aniqlanib, tarjimada milliy konnotatsiyalarni saqlash mezonlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, rang ramzi, tarjima muammosi, lingvomadaniyat, adekvatlik, milliy konnotatsiya, individual uslub.

Kirish

Badiiy adabiyot tilning tasviriyl imkoniyatlari, milliy tafakkur va xalq madaniyati eng yorqin namoyon bo‘ladigan ma’naviy makondir. Har bir ijodkor o‘zi mansub bo‘lgan jamiyatning lisoniy va madaniy kodlaridan foydalangan holda o‘z asarlarida dunyoning lisoniy manzarasini qayta modellashtiradi. Ushbu jarayonda badiiy tasvir vositalari orasida rang ramzlari alohida semantik hamda estetik vazifa bajaradi. Ranglar asarda shunchaki ob’ektlarning tashqi belgisini ko‘rsatishga emas, balki qahramonlarning ruhiy holati, voqealar rivojidadgi yashirin majozlar va syujet dinamikasini ta’minlashga xizmat qiladi [5; 22–23-b.].

Badiiy matndagi rang nomlari ko‘p hollarda o‘zining to‘g‘ri denotativ ma’nosidan uzoqlashib, chuqur milliy-madaniy hamda individual-avtorlik konnotatsiyalariga ega bo‘ladi. Masalan, romantizm falsafasida shaxsning ichki kechinmalari va individual erkinligini andozalardan xoli tarzda idrok etish g‘oyasi markaziy o‘rin tutgani kabi, yozuvchining ranglar vositasida yaratgan lisoniy dunyosi ham lisoniy andozalardan tashqaridagi sub’ektiv olamni tushunishga poydevor bo‘ladi [1; 352–353-b.]. Turli tizimli tillarda, xususan, ingliz va o‘zbek tillerida rang simvolikasining badiiy ifodalanishini o‘rganish va ularni tarjimada adekvat ifodalash muammosi zamonaviy tarjimashunoslik hamda lingvomadaniyatshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

Badiiy tarjima jarayonida rang ramzlarini bir tildan ikkinchi tilga o‘g‘irish shunchaki lug‘aviy muqobil topish bilan cheklanmaydi. Turli yosh guruhlari va

madaniyat vakillari o'rtasidagi interaktiv muloqot tizimida madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish qanchalik muhim bo'lsa, tarjimada ham muallif nazarda tutgan madaniy konnotatsiyalarni o'quvchiga yetkazib berish shunchalik muhimdir [2; 159-b.]. Rang simvollarining lisoniy tabiati faqat badiiy asar doirasida qolib ketmay, balki ijtimoiy-madaniy hayotning boshqa qatlamlari, masalan, hududiy brending va turizm marketingida milliy jozibadorlikni ta'minlashda ham bilvosita ahamiyatga egadir [3; 12-b.]; [4; 103-b.]. Shu sabbbili, ingliz va o'zbek badiiy matnlarida rang ramzlarining lingvomadaniy xususiyatlarini va ularni tarjima qilish muammolarini tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Tadqiqotning metodologik va nazariy poydevorini lingvomadaniyatshunoslik, qiyosiy-tipologik tilshunoslik, kognitiv semantika hamda zamonaviy tarjimashunoslikning yetakchi tamoyillari tashkil etadi. Badiiy matnlarda rang nomlarining ramziylashishi va ularning estetik yuklamasini aniqlash maqsadida majmuaviy metodologik yondashuvdan foydalanildi. Xususan, tadqiqot jarayonida quyidagi lisoniy va tarjimaviy tahlil metodlari tizimli ravishda amaliyotga tatbiq etildi:

Lingvomadaniy tahlil metodi. Ushbu metod yordamida badiiy matnlardagi rang nomlarining shunchaki fizik xususiyat emas, balki muayyan xalqning mifologik, diniy, ijtimoiy va falsafiy qarashlari bilan bog'liq bo'lgan madaniy kod sifatidagi tabiati o'rganildi. Ranglarning tildagi milliy-madaniy konnotatsiyalari va ularning ichki mazmuniy qatlamlari ochib berildi.

Qiyosiy-tipologik va chog'ishtirma metod. Qarindosh bo'lmagan ingliz va o'zbek tillarining badiiy tizimida rang simvollarining lisoniy modellashtirilishi o'zaro solishtirildi. Bu orqali rang komponentlarining har ikki tildagi umumlisoniy (universal) va milliy-o'ziga xos (idiosinkratik) jihatlari ajratib ko'rsatildi.

Komponentli tahlil (semantika sohasida). Rang bildirish xususiyatiga ega lug'aviy birliklarning semantik strukturasi minimal ma'no bo'laklari (semalar) darajasida tekshirildi. Rang nomlarining denotativ (to'g'ri ma'no) qatlamidan konnotativ (hissiy-estetik ma'no) qatlamiga ko'chish mexanizmlari aniqlandi.

Kontekstual-estetik va uslubiy tahlil. Badiiy matnda rang komponentining kontekstual muhit bilan o'zaro aloqasi va yozuvchining individual-avtorlik uslubini shakllantirishdagi o'rni baholandi. Ranglarning matndagi ramziy va majoziy funksiyalari matn poetikasi nuqtai nazaridan tekshirildi.

Tarjimaviy adekvatlik va qiyosiy-baho tahlili. Ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy asarlarning asl nusxalari (origanal) hamda ularning o'zaro qilingan badiiy tarjimalari matnlari parallel ravishda qiyoslandi. Tarjima jarayonida rang simvollarining qay darajada saqlangani yoki yo'qotishlarga uchragani semantik va madaniy muqobillik mezonlari asosida tekshirildi.

Tadqiqot manbalarini shakllantirish usullari va bosqichlari:

Birinchi bosqichda, ingliz va o'zbek adabiyotining klassik va zamonaviy durdonalari hisoblangan badiiy asarlar matnlaridan "rang" komponentiga ega bo'lgan tasviriy birliklar va frazeologizmlar qiyosiy-kartoteka usulida ajratib olindi. Buning uchun jami 500 dan ortiq kontekstual misollar va lisoniy ko'chirmalar tahlil bazasi sifatida jamlandi.

Ikkinchi bosqichda, ajratib olingan materiallar oq, qora, qizil, ko'k va yashil kabi asosiy (etalon) rang guruhlari bo'yicha tizimlashtirildi. Ularning tildagi va matndagi ma'noviy ko'lami ingliz hamda o'zbek tillarining nufuzli izohli, frazeologik va lingvomadaniy lug'atlari ma'lumotlari bilan qiyoslanib, ilmiy nazoratdan o'tkazildi.

Uchinchi bosqichda, lisoniy materiallarni guruhlash, ularning madaniy moslik darajasini aniqlash va tarjimadagi konseptual muvofiqlikni baholashda zamonaviy reyting baholash tizimidagi kabi tizimli mezonlar va aniq parametrlarga tayanildi [6; 85-b.]. Tarjimada qo'llanilgan usullar (kalkalash, funktsional ekvivalentlik, madaniy adaptatsiya, deskriptiv tarjima) tasniflanib, ularning badiiy-estetik samaradorligi statistik hamda sifat ko'rsatkichlari asosida umumlashtirildi va jadval ko'rinishida aks ettirildi.

Natija

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, ingliz va o'zbek badiiy tafakkurida ranglar dunyonini majozlashtirish muayyan umuminsoniy arxetiplarga asoslansa-da, badiiy kontekstda milliy va shaxsiy uslubiy farqlar yorqin namoyon bo'ladi.

Badiiy matnda oq (white) rang ramzi va tarjimasi. O'zbek badiiy asarlarida oq rang poklik, yorug' kunlar, baxt va adolat ramzi sifatida estetik funksiya bajaradi. Masalan, qahramonning kelajagi yoki ko'ngli tasvirlanganda "oqlik" metaforasi yetakchilik qiladi. Ingliz badiiy matnida ham "white" asosan shu yo'nalishda keladi, ammo uning individual ko'rinishlari tarjimada qiyinchilik tug'diradi. Chunonchi, ingliz adabiyotidagi "white-livered" (qo'rqq) birikmasini o'zbek tiliga "oq jigarli" deb tarjima qibly bo'lmaydi, balki kontekstga qarab "qo'rqq", "yuraksiz" deb o'g'irish adekvatlikni ta'minlaydi.

Badiiy matnda qora (black) rang ramzi va tarjimasi. Qora rang har ikki tilda ham fojiaiylik, o'lim, zulmat va salbiy kuchlar ramzidir. O'zbek yozuvchilari qahramonning og'ir taqdirini ko'rsatish uchun "qora qismat", "qora kun" kabi iboralardan unumli foydalanishadi. Ingliz adabiyotida ham qora rang personajning yemon xarakterini yoki g'am-alamini ifodalaydi. Biroq, inglizcha badiiy matndagi "black dog" (tushkunlik, melanxoliya) ramzini o'zbek tiliga "qora kuch" yoki "g'amginlik" deb mazmuniy o'g'irish lozim, uni so'zma-so'z tarjima qilish badiiy tasvir mantig'ini buzadi.

Badiiy matnda qizil (red) rang ramzi va tarjimasi. Qizil rang o'zbek badiiy matnida go'zallik, hayotiy jo'shqinlik va ehtiros bilan bog'lansa, ingliz adabiyotida

ko'p hollarda agressiya, urush, taqiq va gunoh ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Nataniel Hotornning "Alvon xat" (The Scarlet Letter) asaridagi qizil ("scarlet") rang gunoh va sharmandalik ramzi bo'lib keladi. Uni o'zbek tiliga o'g'irishda rangning salbiy-dramatik pafosini saqlab qolish tarjimondan yuksak mahorat talab qiladi.

Badiiy matnda ko'k va yashil (blue and green) ranglar ramzi va tarjimasi. O'zbek adabiy matnlarida ko'k va yashil ranglari tabiat, hayot, umid va yosharish etaloni hisoblanadi. Ingliz badiiy matnlarida esa "blue" rangi ko'p hollarda ma'yuslik va g'amginlik muhitini yaratishga xizmat qiladi. Shekspir yoki Dickens asarlaridagi qahramonlarning "feel blue" holatlari ularning ruhiy iztiroblarini ko'rsatadi. Ushbu ramzlarni o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri "ko'k rangda his qilmoq" deb o'g'irish mumkin emas, balki "g'amga botmoq", "xafaqon bo'lmoq" ko'rinishida berish to'g'ri bo'ladi [10; 65–67-b.].

Badiiy matnlardagi rang simvollarining qiyosiy-tarjima tahlili:

Rang turi	Ingliz badiiy matnidagi ramziy funksiyasi	O'zbek badiiy matnidagi ramziy funksiyasi	Tarjimada yuzaga keladigan asosiy muammo	Tavsiya etiladigan tarjima usuli
Oq / White	Poklik, tinchlik, ba'zan qo'rquv va o'lim	Ezgulik, poklik, baxt, halollik	Individual ma'nolarning lug'aviy mos kelmasligi	Kontekstual muqobil tanlash
Qora / Black	Sheytoniy kuchlar, g'am, tushkunlik, sir	Musibat, zulm, sharmandalik, yomonlik	Frazeologik barqarorlik va milliy bo'yoq	Funktsional ekvivalentlik
Qizil / Red	Xavf, g'azab, gunoh, ehtiros, taqiq	Go'zallik, sog'liq, yoshlik, bayram	Simvolik qutblarning turlichaligi	Semantik modifikatsiya
Ko'k / Blue	Melancholiya, aslzodalik, tushkunlik	Osmon, kenglik, abadiylik, orzu	Dunyoni lisoniy idrok etishdagi uzilishlar	Madaniy adaptatsiya
Yashil / Green	Hasad, tajribasizlik, tabiat, umid	Hayot, yosharish, diniy poklik	Metaforik ma'nolarning turlicha asosi	Deskriptiv yoki analogik tarjima

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, badiiy matnda ranglar shunchaki rang bildirish vazifasidan voz kechib, estetik belgilarga aylanadi. Shu sababli ingliz tilidagi tushkunlik yoki hasad semantikasiga ega rang simvollarini o'zbek tiliga o'g'irishda so'zma-so'z (kalkalash) usulidan foydalanish badiiy asar sifatini tushiradi va o'quvchida tushunmovchilik keltirib chiqaradi.

Muhokama

Badiiy matnlarda rang ramzlarning lingvomadaniy talqini va ularni tarjima qilish muammosi bevosita xalqlarning kognitiv-estetik tajribasi bilan izohlanadi. Yozuvchi matnda rang simvollarini qo'llaganda, o'zi yashayotgan jamiyatning madaniy

kodlariga tayanadi. O'zbek badiiy tafakkurida ko'k yoki yashil rangining ijobiy, hayotbaxsh poydevorga ega bo'lishi xalqning tabiiy iqlim sharoiti va falsafiy-diniy ildizlari bilan bog'liqdir. Ingliz adabiyotida esa ranglar ko'proq ijtimoiy munosabatlar va psixologik holatlarni modellashtirishga xizmat qiladi. Romantizm falsafasidagi sub'ektiv borliqni va shaxsiy kechinmalarni ranglar orqali ifodalash tamoyili badiiy matnlarda rang simbolikasining ko'p qirrali bo'lishini ta'minlaydi [1; 356–357-b.].

Badiiy tarjimada adekvatlikka erishish uchun tarjimon har ikki tilning lisoniy strukturasini bilishidan tashqari, ranglarning milliy-madaniy konnotatsiyalarini chuqur his qilishi lozim. Masalan, inglizcha "green with envy" birikmasini badiiy matnda so'zma-so'z o'girish lingvomadaniy xatoga olib keladi, chunki o'zbek kitobxonlari uchun hasad tasvirlanganda "sarg'ayish" kognitiv modeli yaqinroqdir [2; 161-b.]. Rang nomlarining badiiy matndagi bu kabi xususiyatlarini o'rganish va amaliyotga tatbiq etish til o'qitish va tarjima metodikasini boyitadi [7; 88-b.]; [8; 46-b.]. Qolaversa, rang ramzlarining madaniy va badiiy xususiyatlarini to'g'ri talqin qilish sotsiomadaniy integratsiyani ta'minlashda ham bilvosita yordam beradi [3; 17-b.]; [4; 106-b.]. Tarjimada rang konnotatsiyalarini saqlash muallif uslubini va asarning milliy ruhini saqlashning asosiy shartidir.

Xulosa

Badiiy matndagi rang ramzlari oddiy nominal birliklar bo'lmay, balki muallifning individual uslubi va xalqning milliy-madaniy dunyoqarashini o'zida mujassam etgan chuqur lingvistik-estetik hodisadir.

Qiyosiy va kontekstual tahlillar ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ranglar simbolikasida jiddiy divergentlik (farqlanish) mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, ko'k, yashil va qizil ranglarining badiiy-psixologik funksiyalarida milliy tafovutlar ustunlik qiladi.

Badiiy tarjimada rang ramzlarini muvaffaqiyatli o'girish tarjimondan kalkalash usulidan voz kechishni, matndagi rangning denotativ emas, balki konnotativ va estetik ma'nosini tushunib, funksional-madaniy adaptatsiya usulidan foydalanishni talab etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sidikova, N. N. (2026). THE CONCEPT OF INDIVIDUALISM IN ROMANTICISM. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 7(01), 351-358.
2. Narzullayevna, S. N., & Iroda, G. (2022). Types of interactive methods in developing intercultural competence in different age groups. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(4), 159-162.
3. Khalilova, L. F. (2020). Regional Tourism Development Efficiency: Efisiensi Pengembangan Pariwisata Daerah. *Indonesian Journal of Law and Economics Review*, 6, 10-21070.

4. Bakhtiyorovna, K. N., Fevzievna, K. L., & Khamzaevna, R. M. An International Multidisciplinary Research Journal.
5. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya.
6. Ishmuhammedov, R., & Abduqodirov, A. (2010). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste'dod.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
8. Azizxo'jayeva, N. N. (2006). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Nizomiy.
9. Ter-Minasova, S. G. (2000). Yazik i mejkulturnaya kommunikatsiya. Moskva: Slovo.
10. Berlin, B., & Kay, P. (1969). Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkeley: University of California Press.
11. Rahmatullayev, Sh. (1992). O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi.
12. Komissarov, V. N. (1990). Teoriya perevoda. Moskva: Visshaya shkola.